

TÜRK KÜLTÜRÜ DAİRESİNDE KÖROĞLU*

Dr. Doğan KAYA

Türk Edebiyatına geniş açıdan bakıldığında Kitab-ı Dede Korkut, Alpamış, Tahir ile Zühre, Âşık Garip, Arzu Kamber gibi kendisine büyük bir coğrafyada yaşama imkânı bulmuş destan ve hikâyelerimiz vardır. Bunlardan birisi de Köroğlu'dur. Bu eserler, asırlar boyunca halkımızı bir yandan eğlendirmiş ve bir yandan da içinde taşıdığı kültür öğeleriyle eğitmiştir.

Günümüz Türklük coğrafyası içerisinde, Köroğlu'nun yaygınlığı azımsanmayacak ölçüdedir. Köroğlu'nun hangi yüzyılda ve nerede yaşadığı konusu açıklığa kavuşmuş değildir. Ancak Köroğlu kollarına bakıldığında onun Azerbaycan, Başkurdistan, Karakalpakistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tataristan, Türkmenistan, Uygur, İran, Mısır, Kafkasya, Türkiye, Siliste, Irak, Suriye ve Balkanlarda yaşadığı görülür.

Türk insanın hayalini süsleyen, kahramanlık ruhunu aksettiren mert kişi Köroğlu, dikkatle incelendiğinde çoğu zaman alp olarak karşımıza çıkar. Onun yüzyıllar boyunca geniş bir coğrafyaya yayılmış olmasında halkın okuduğu veya dinlediği Köroğlu destanında kendisini bulmasının, kahramanlık ve coşkunun ön planda yer almasının, Köroğlu'nun, zenginlere ve zalimlere karşı acımasız olmasının, fakire ve zavallıya daima hamilik yapmasının büyük bir payı vardır.

Köroğlu'nun hangi yüzyılda ve nerede yaşadığı konusu açıklığa kavuşmuş değildir. Destanın teşekkül zamanını Fuat Köprülü "Türk Edebiyatı Tarihi" adlı eserinde XVI. yüzyıl öncesini işaret eder. Evliya Çelebi, Ziya Gökalp, Arakel Tebrizi, Ümit Kaftancıoğlu, M. H. Tehmasib, Cafer Cabbarlı, Sırrı Numan; Köroğlu'nun yaşadığı yer olarak Anadolu'yu işaret ederken, N. G. Cerişevski Köroğlu'nu Azerbaycanlı olarak gösterir. Chotdzko, Fahrettin Kırzioğlu, Tahir Alangu Köroğlu'nun II. Abbas (1642-1667) zamanında Horasan'da yaşadığını ileri sürerken, Faruk Sümer Köroğlu'nun Anadolu'dan İran coğrafyasına yayıldığı, Rıza Nur ve Dumezil Kafkasyalı, Fuat Köprülü de onun Astrabatlı olduğu görüşündedir. Mezaros'la A. H. Krappe ise Köroğlu'nun Fars olduğunu savunurken, Ermeni araştırmacı onun Ermeni olduğu konusunda ısrar eder.¹

Tarihçi Mustafa Akdağ, Celali İsyanları adlı eserinde Köroğlu'nu XVI. yüzyılda Celâli isyanlarında rol almış bir çetebaşı olarak nitelerken, Ziya Gökalp, Millî Tetebbular Mecmuasının ilk cildinin üçüncü sayısında "Eski Türklerde İçtimaî ve Mantikî Tasnifler Arasında Tenazur" adlı yazısında Köroğlu'nu Sakalara kadar götürür.

* Alato Academic Studies, No 4, Bişkek, 2016, s. 89-96.

¹ Enver Uzun, *Köroğlu*, Trabzon, 1997, Eser Ofset, s. 86-87.

Köroğlu hakkında pek çok çalışma yapılmış olmasına rağmen **kimliği** meselesi hâlâ halledilmiş değildir. Bir destan kahramanı mıdır, gerçekten yaşamış mıdır, bir Celâlî midir, tarihî şahsiyet midir, âşık mıdır konuları, halledilmesi gereken problem olarak karşımızda durmaktadır. BoratavKöroğlu'nu; "İster yaşamış bir bahadır, ister efsanevî bir şahsiyet olsun, milletin zaman ve mekân içinde bütün meziyet ve kusurlarını özünde toplayan bir kahraman" olarak niteler.²Mevcut kollardaki zaman ve anlatım farklılığı, şiirlerin çeşitliliği göz önünde tutulduğunda, onun *muhayyel bir kişi* olduğu ön plana çıkmaktadır. Türk muhayyilesinin ortaya koyduğu bir halk kahramanı olan Köroğlu'nun kimliği, yaşadığı coğrafya ve zamanla ilgili olarak elde müşahhas bilgi ve belgelerin olmaması meseleyi girift hale getirmektedir. Meselenin karmaşık hale gelmesinin sebebi; tespit edilemeyen bir coğrafyada ve tespit edilemeyen bir tarihte yaşamış yiğit / mert / Köroğlu'nun bütün Türk milleti tarafından sahiplenilmesi neticesi eşmetinler vücuda getirilmesi ve muhtelif zamanlarda yaşamış Köroğlu lakaplı kişilerin varlığıdır.

Köroğlu ile ilgili ilk derleme ve *çalışmalar* XIX. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır. 1830 yılında Tiflis'te yayımlanan "TifliskiVedomosi" gazetesinin 68. sayısında yayımlanan makale bu alanda ortaya konulmuş ilk makaledir. Bu çalışmayı Rusya Misyonerler Cemiyeti tarafından İran'a gönderilen AleksandrHodzkoBoreyko'nun derlemesi bunların başında gelir. AleksandrHodzko, Reşt ve Gilan konsolosluk yaparken Âşık Sadık'tan derlediği Köroğlu Destanını Londra'da İngilizce olarak 1842'de yayımlamıştır.³İçinde 13 kolun yer aldığı AleksandrHodzko'nun bu çalışması, daha sonra Fransızca, Almanca ve Rusça'ya da çevrilmiştir.

Azerbaycan'da başlangıçtan itibaren Veli Hulufu,HümmetAlizadeve Mehemmed Hüseyin Teshmasib, Köroğlu üzerine önemli çalışmaları otaya koymuşlardır.

XIX. yüzyılda istinsah edilmiş Köroğlu'na ait bir yazma eser de Gürcistan ElmlerAkademiyası'nda bulunmaktadır. Köroğlu konusunda çok çok önem arz eden ve Tebriz'de yazılmış olan bu eser, DilareEliyeva ve ElnaraTofiqqızı tarafından Kiril,sonra da Latin alfabesine aktarılmış, 2005 yılında yayımlanmıştır.

Türkiye'de Köroğlu'nun taşbaskı kitap olarak basılmış en eski baskısı 1885 tarihini aşır. Türkiye'de Sabri Koz'un özel arşivinde bulunan 1829 yılında yazılmış bir cöknün içinde de Köroğlu metnine yer verilmiştir. Elimizdeki en eski Köroğlu metni budur.

Türkiye'de Köroğlu konusunda yapılmış ilk ilmî çalışma, Pertev Naili Boratav'a aittir. Boratav "Köroğlu Destanı" bu çalışmasını mezuniyet tezi olarak

² Pertev Naili Boratav, a. g. e., s. 12.

³ Enver Uzun, a. g. e., s. 15-16.

hazırlamış, 1931'de yayımlamıştır. Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu⁴, Süleyman Tevfik Özzorluoğlu⁵, Muharrem Zeki Korgunal⁶, İlhan Başgöz⁷, İbrahim Zeki Burdurlu⁸, Ferruh Arsunar⁹ ve Selami Münir Yurdatap'ın¹⁰ kitapları Köroğlu ile ilgili basılmış ilk kitap yayınlarıdır.

Özbekistan'da ise 50 kadar Köroğlu kolunun anlatıldığı kaynaklarda zikredilir. Anlatılan kolların Özbekistan'da şekillenmesi XIX. asrın sonlarına rastlar. Köroğlu kollarının derlenip yayımlanmasında ErgaşÇümenBülbüloğlu (1868-1937), Nişanata Fazıl Yoldaşoğlu (1872-1955), Şair Nezeroğlu (1874-1941), Pulkan Şair Çamradoğlu (1874-1941) gibi sanatçı ve araştırmacıların önemli emek ve gayretleri olmuştur. V. M. Jurminski ve H. T. Zarifova'nın birlikte hazırlayıp 1947'de yayımladıkları "Özbek Halk Kahramanlık Destanı" ile Özbekistan A. S. Puşkin Adına Dil ve Edebiyat Enstitüsünde yayımlanan "Özbek Halk Destanları" Köroğlu konusunda ciddi ve önemli çalışmaları ihtiva eden önemli eserlerdir.

Melik Muradov, 1975'te GoroğluDastanlarining Janr ve Gayevî-Bediî Hususiyetleri" adlı kitabında, Özbekistan'da Köroğlu dairesine giren destanlar hakkında önemli incelemeler yapmıştır. Töre Mirzayev ve Zübeyde Hüseyinova, Rahmetulla Yusufoglu'ndan derledikleri metinleri 1996 ve 1997 yıllarında dört cilt olarak yayımlamışlardır.¹¹Türkiye ve Azerbaycan'da anlatılan Köroğlu kollarında mazlumları gözetip kollayan, mert Köroğlu tipi Özbek ve Türkmen kollarında yerini efsanevî ve mitolojik kimliğe bırakır.

Tatarlara ait Köroğlu çalışmaları çok eskilere dayanır. Molla Hasan Mirbabaoğlu, 1875 yılında Avaz Han etrafında oluşmuş birkaç Köroğlu kolunu derleyip Hikâyet-i Goroğlu Sultan adıyla 1880 yılında Kazan'da yayımlanmıştır.¹²

Köroğlu, Kazakistan'da XIX. asrın sonlarından itibaren tanınmış ve yayılmıştır. Kazakistan İlimler Akademisinde 1880 tarihli bir yazma nüsha, burada bilinen ilk metindir. 1750 dizeden oluşan metin, "Köroğlu Sultan'ın

⁴Nizamettin Nazif [Tepedelenlioğlu], *Köroğlu*. Kanaat Kitaphanesi, 2 C., İstanbul, 1928.

⁵Süleyman Tevfik Özzorluoğlu, *Köroğlu*, İkbal Kitapevi, İstanbul, 1920.

⁶Muharrem Zeki Korgunal, *Köroğlu*, V. Ziya-Emniyet Kitapevleri İstanbul, 1931, 1933, 1936.

⁷İlhan Başgöz, *Köroğlu*, Emek Yay., Ankara 1957.

⁸İbrahim Zeki Burdurlu, *Köroğlu Destanı*, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1965.

⁹Ferruh Arsunar, *Köroğlu*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1963,

¹⁰Selami Münir Yurdatap, *Tam Köroğlu Hikâyesi*, İstanbul, 1968.

¹¹Selami Fedakâr, "Özbekistan'da Destan Çalışmalarının Tarihçesi", *Milli Folklor*, Yaz-2004, Sayı: 62, ss. 67-79.

¹²Selami Fedakar, a. g. m., s. 68.

Hikâyesi" adını taşır. Molla Hasan Mir Babayev 2300 dizeden oluşan "Kauzhan Turalı Ayvaz Han Hakkında" kolunu kaleme almıştır.

Köroğlu, *Tacikler* arasında masal motifleri ile örülmüş olarak karşımıza çıkar. Tacikler Köroğlu sözünü Gurgulu yahut Guruglu şeklinde telaffuz ederler. Bilinen 700 dizelik bir metin elde mevcuttur.

Köroğlu destanı *Bulgaristan'*da yaşayan Türkler arasında da yaygındır. Rıza Mollov derlediği 15 metni 1957'de yayımlamıştır. Söz konusu kolların başlıcası şunlardır: Hasan Bey, Ayvaz'ın Kaçırılması, Birinci Dövüş, Mızıkant, Demircioğlu, Köroğlu'nun Esir Alınması, Köroğlu'nun Evlenmesi, Gül Çelenk, Köroğlu'nun Kırat'ı Serbest Bırakması, Dağistanlı Hasan Bey, Tacir Başlı, Benli Hanım, Köroğlu'nun Vefatı, Paşa, Köroğlu'nun Evlenmesi.¹³

Köroğlu, *Gürcü* halklarını da etkilemiş bir destandır. L. Claidze, XVII yüzyıldan itibaren Gürcü âşıkların Şah İsmail, Âşık Garib, Kerem ile Aslı'nın yanı sıra Köroğlu da anlattıklarını ifade eder.¹⁴ Gürcistan'da kayda eğer en önemli çalışma D. Kivişvili'nin dört ciltlik Köroğlu Destanı'dır. Köroğlu'nun 28 kolunu ihtiva eden bir yazma nüsha Gürcistan Elmler Akademiyesi'nde bulunmaktadır. Bu eserin 2005'te Latin alfabesiyle basıldığına işaret etmiştik. Gürcistan'da Köroğlu'nun yayılmasında, sevilmesinde ve yaşatılmasında şüphesiz Borçalı bölgesinde yaşayan Karakalpak Türklerinin payı büyüktür.

Yine aynı coğrafyada yaşayan *Ermeniler* arasında da Köroğlu bilinmektedir. Arakel Tebrizi ve Gazaros Ağayan Köroğlu hakkında ilk yayımı yapanlar olarak görülürler. Elyas Muşeg de 1721'de 13 koşmasını yayımlayarak ilkler arasına girmiştir. P. Prosyen (1837-1907) "Çörek Meselesi" adlı romanında Köroğlu'nun "Aygır Kolu" ve "Karasu" kollarından istifade etmiştir. H. Samyelyan, 1941 da yayımladığı Köroğlu kitabında bazı Köroğlu metinlerine yer vermiştir.

Köroğlu konusunda yapılan makale ve kitap çalışmalarının dışında güzel sanatlar alanında da çalışmalar yapılmıştır. Söz gelişi Azerbaycan'da Üzeyir Hacıbeyov (1875-1948) tarafından vücuda getirilen beş perdelik Köroğlu Operası, dünyaca ünlü bir sanat şaheseridir. Türkiye'de Adnan Saygun da Köroğlu operası ve Ruhi Su, Köroğlu'nu konu ettiği bir kaset hazırlamıştır.

Köroğlu'nun asıl ismi Ruşen Ali'dir, ancak Köroğlu lakabı isminin önüne geçerek ona ad olmuştur. Muhtelif kollarda Kûroğlu, Goroğlu, Karaoğlu, Rencum, Ruşan, Ruşen Ali, Renpul Ruşen, Kördöbilöğlu, Deli Yusuf, Mirza Sarraf, Kür Batır, Kurt Bahadır, Ubeyd şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir.¹⁵ Kadirli kollarını anlatan Yusuf Sıra, onu Uruşan Ali olarak adlandırır ve bunu da iyi çarpıştığı, iyi vuruştığı için Uruşan Ali denildiği sebebine bağlar.

¹³ Rıza Mollov, *Köroğlu*, Sofya, 1957.

¹⁴ Enver Uzun, s. 124.

¹⁵ Memut Fuat, *Köroğlu*, YKY, İstanbul, 2004, s. 19.

Köroğlu denilmesi, bazı sebeplere bağlanmaktadır. Bunların başında babasının gözüne mil çektirildiği için bu ad ile anılmıştır. İkincisi ise çok farkı bir anlatımla ilişkilendirilir. Köroğlu'nun Türkmen, Kazak, Uygur ve Özbek eşmetinlerinde kadın hamile iken vefat eder ve karnındaki çocukla birlikte defnedilir. Bir süre sonra mezardan çocuk sesi gelir. Çocuğa mezarda doğduğu için Goroğlu denilir. "Gor" Farsça "mezar" demektir. Kadirli kollarını anlatan Yusuf Sıra, onu Uruşan Ali olarak adlandırır ve bunu da iyi çarpıştığı, iyi vuruştığı için Uruşan Ali denildiği sebebine bağlar.

Köroğlu'nun babası Kadirli eşmetninde Paytar Ahmet, Kahramanmaraş'ta Deli Yusuf olarak karşımıza çıkar. Azerbaycan eşmetninde Mirze Bey, Kazak eşmetninde Bozay Han, Gürcü eşmetninde de Mirze Sefer olarak görülür. Azerbaycan'da anlatılan kolların çoğunda Alı Kişi olarak adlandırılır. İsrail Abbasov da Köroğlu'nun babasının Ali Aldede, annesinin de Mahpeyker olduğunu söyler.¹⁶ Türkmenistan'daki kollarda Köroğlu'nun babası Pehlivan olarak adlandırılır.

Babasının gözlerini kör eden kişi de kollarda Bolu Beyi, Hasan Paşa, İstanbul Padişahı, Erzurum Paşası, Türkistan Padişahı Murat, İran Şahı gibi farklı isimlerle anılır. Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş adlı eserinde gözü kör edilen kişinin Köroğlu'nun babası değil de dedesi Yıgallı (Çıgallı) Bey olduğunu ifade eder.¹⁷

Köroğlu kollarında sadece destanî özellikler değil, **masal ve halk hikâyelerine** ait unsurlar da yer alır. Halk hikâyelerinde büyük oranda yer alan rüya ile geleceğe ait hükümler çıkartma, remil atarak gelecek ayin etmek ve meçhulü öğrenme, rüyada bade içip âşık olma, turna, dağ ve kervan motiflerine Köroğlu'nda da rastlanılır. "Biz haberi verelim Bezirgân'dan", "Nerdesin Isfahan şehri", "Aldı Nigâr Sultan" halk hikâyelerinden Köroğlu kollarına geçmiş formel ifadelerdir. Kollarda masal motiflerine de rastlanılır. Sözgelisi; uçan atlar, kıratın ağzından gelen köpüğün körün gözünü açması, kahramana sıkıntılı anında yardımcı olan sihirli üç kıl, kahramana yardımcı olan kocakarı motifi, Keloğlan tipi, 3, 7, 40 gibi sayı motifleri ile bilhassa Türkmenistan eşmetinlerinde kahramanın "perilerle evlenmesi" motifi, Köroğlu destanına masallardan geçmiş motiflerdir.

Köroğlu kollarında çok sayıda **dinî unsurlar** da yer alır. Köroğlu çoğu zaman meclis kurup şarap içen birisi olarak karşımıza çıkan birisi olmakla beraber, yola çıkarken, sefere gittiği yerlerde güne başlarken namazını kılan birisi olarak da karşımıza çıkar. Boz atlı Hızır'ın, Hz. Ali'nin, On iki İmam'ın, Çihiltenin / Kırkların ve pirlerin yardımları hiç eksik olmaz. Bunların yanında kimi zaman peygamberlerden Hz. Muhammed, Nuh, İbrahim, İsmail, Davut ve Süleyman,

¹⁶ İsrail Abbasov, *Azerbaycan Şifahi HalgEbiyatma Dair Tetkikler*, Elmler Akademiyası Neşriyatı, Bakı, 1987, s. 177.

¹⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara, 1991, C. 9, s. 423.

Halife Ebubekir, Ömer ve Osman da Köroğlu'na yardım eden ulu zatlar olarak görülürler.

Köroğlu destanında önemli bir faktör de *Çamlıbel* (Çembil, Çembil bel, Çambil, Jembil, Çandibel, Çenlibel, Şamlıbel, Şemlibel)'dir. Çamlıbel Köroğlu ve keleşlerinin mekân ve olayların başlangıç yeridir. Kazanılan zafer sonrası buraya dönülür. Kimi zaman düşmanlar buraya saldırırsa da genellikle saldıranlar başarıya ulaşamaz. Kollarda her ne kadar ana, baba, kardeş, oğul, sevgili aşkı karşımıza çıkmaksa da toprak ve memleket sevgisi daima ön plandadır. Yaşanılacak en ideal yer olarak Çamlıbel görülür.

Köroğlu kollarında kahramanlar, diğer destanlarda olduğu gibi fiziki ve ruhi bakımdan idealize edilmiş özellikleriyle dikkat çekicidir. Bunlar farklı coğrafyalarda *keleş*, *koçak* ve *deli* gibi sıfatlarla anılırlar. Köroğlu, vefakâr, sadık, gözü pek, samimi yiğitleri sayesinde zorlukların üstesinden gelir. Pek çok destan kahramanında olduğu gibi Köroğlu'nun da kendisine sadık 40 keleş vardır. Keleşlerinin sayısı pek çok kolda 7777 olarak zikredilir. Keleşler, müşkül anlarında, birbirlerine ölme pahasına, yardım ederler ve yardımları karşılıksızdır. Görkemli yapıları ve hünerli davranışlarıyla, bir bakıma içinde buldukları zümrenin temsilcisi durumundadırlar. Hassas ve sanatkâr ruhludurlar. Yeri geldiğinde duygularını şiirle ifade ederler. Başta Köroğlu olmak üzere, Köse Kenan, Demircioğlu, Ayvaz, Şirin Döne, Deli Hoylu ve Güdümen gibi önde gelen kahramanlar saz çalıp irticalen şiir söyleyebilme yeteneğine sahip olan kişilerdir.

Saflikları yüzünden ölümle burun buruna gelirler, fakat mağlup olmak, kabul edemedikleri yegâne husustur. Emre itaat ederler ve ahde vefaya sadıktırlar. Keleşleri / delileri arasında *Alaybozan*, *AliBezirgân*, *Belli Ahmet*, *Boynu samıyasığmaz*, *Bıyıklı Yusuf*, *Bursalı Topal Dursun*, *Canıcebinde*, *Celalî Bey*, *Cıdalıkenan*, *Çopur Sefer*, *Dağdeviren*, *Dağistanlı Hasan (Uzoğlu)*, *Daridikmez*, *Değirmen Avurt*, *Deli Ahmet*, *Deli Abbas*, *Deli Hasan*, *Deli Hoylu*, *Deli Mahmut (Mahmudu Bezirgân)*, *Deli Mehdi*, *Deli Mehter*, *Dilbilmez*, *Dellak Hasan*, *Ecelalmaz*, *Ecelialan*, *Eceliyakın*, *Fırfirik Burun*, *Gemalmaz*, *Geridönmez*, *Güdümen*, *Gürcüoğlu Mehmet*, *Güyümcüoğlu*, *Halaybozan*, *Hoca Ali*, *Hıdır Ali Elbeyi*, *Hoca Yakup*, *İsabalı*, *İstanbulu Hüseyin*, *Kabiresığmaz*, *Kayserili Abulobut*, *Kayserili Kaytansöken*, *Kesel Memek*, *Kiziroğlu Mustafa Bey*, *Kiyimcioğlu*, *Koca Arap*, *Kocabay*, *Koçak Demircioğlu (İsabalı / Esebalı)*, *Köse Kenan*, *Köse Sefer*, *Lelevütlü*, *Mirim*, *Musabalı*, *Nalbantbaşı*, *Niğdeli Geyik Ahmet*, *Postalıbüyük*, *Postalpalatan*, *Reyhan Arap*, *Sarhoş*, *Selamvermez*, *Semiz Osman*, *Sersem Bekir*, *Sopayadoymaz*, *Sapar Mehrem*, *Tanritanımaz*, *Taymaz Bey*, *Tepedelen*, *Tokmakvuran*, *Toz Kopartan*, *Tüpdağitan*, *Yamık Hasan*, *YumuğEhmed*, *Zincirkıran*, *Zor Bezirgân (Mennanoğlu Ahmet Bey)*, *Zülfikar* gibi isimler zikredilebilir.

Köroğlu olsun adamları (keleşleri / delileri) olsun hepsi de destan kahramanlığı özelliğindedir. Kollarda; "Ejder kılıçlı, kurt ağızlı, fil burunlu,

kaplan pençeli, arslan hamleli, korkusuz, arslan yavrusu, Azrail, kırk kıran" olarak tavsif edilirler.¹⁸

Köroğlu'nun özellikleri: Köroğlu kalın enseli, dağları gümbür gümbür inleyen müthiş sesli ve oldukça heybetlidir. Görenlerin korkudan dokuz yerden dudağı çatlar. Gözleri, ağzı, burnu, kulakları, dişleri son derece iridir. Bütün vücudu kıllıdır. Doyma nedir bilmez. Özbek rivayetlerinde Köroğlu; "Kulakları kalkan gibi, omuzları birkaç erin oturacağı genişlikte"dir. Uykuya daldığında üç gün uyur. Oturduğu yerden kalktığı zaman Kaf Dağı yerinden oynar.¹⁹

Köroğlu'nun bıyıkları, olağanüstü derecede uzun ve gürdür. Köroğlu, bir nalı parmağı ile bükecek kuvvetlidir. Sarayın üst katlarına çıkarken basamağa her bastığında binayı titretir. Ölmüş bir devenin bacağı ile kırk kişiyi rahatlıkla öldürebilmektedir. Köroğlu, herhangi bir mücadele içinde olmadığı zaman keyfine düşkündür. Zevk ve sefada iken kendini kaybedecek derecede eğlenir. Bir fıçı şarap içerse ancak şarap içmiş sayılır.

Köroğlu'nun abartılı tasvir edilmesi sadece Türkiye'de değil diğer Türk boylarında da ön planda tutulmuş, hatta Köroğlu mitolojik kimliğe büründürülmüştür. Bu, Özbek ve Türkmen eşmetinlerinde daha çok olup Köroğlu efsanevi, mitolojik kahraman olarak takdim edilir.

Köroğlu destanına ait *kollar manzum ve mensur* yapıya sahiptir. Anlatımın uygun yerinde bilhassa duygunun, coşku ve heyecanın fazla olduğu yerlerde meram dille değil telle ifade edilir. Bu da gibi "Aldı bakalım orada Köroğlu ne dedi?", "Aldı Demircioğlu", "Aldı Ayvaz, bakalım ki ne dedi" formel sözlerle sağlanır. Elimizdeki Köroğlu *şiiirlerinin* tamamı gerçek Köroğlu'na ait değildir. Farklı zamanlarda, farklı coğrafyalarda farklı âşıklar tarafından Köroğlu tapşırması *şiiirler* ortaya konulmuştur. Sözgelisi 1585'te Tebriz'de Özdemiroğlu Osman Paşa'ya ağıt söyleyen Köroğlu mahlaslı bir âşık bilinmektedir. Evliya Çelebi de Seyahatnamesinde Uşşakî adlı bir saz şairinden söz ederken, onu çağdaşı olan Köroğlu adlı bir âşıkla karşılaştırmış, Köroğlu'nun Anadolu'nun kuzeydoğusunda eşkıyalık etmiş meşhur bir haydut olduğunu kaydetmiştir.²⁰

Kollardaki *şiiirler*, 8 ve 11 hecelidir. 11 heceli *şiiirler* daha fazladır. Büyük çoğunluğu koşma tarzında olmakla beraber az da olsa mani tipide *şiiirler* de karşımıza çıkabilmektedir. *Şiiirler* metinlerde, müstakil ve karşılaşma şeklinde yer alırlar.

Köroğlu, öne çıkan pek çok üstün özelliğinin yanında, aynı zamanda mükemmel bir şair ve sazı usta derece çalan birisidir. Edebiyatımızda koçaklama denildiğinde akla gelen ilk isimdir. Ne var ki edebiyatımızın tok sesli şairi

¹⁸ Pertev Naili Boratav, *a. g. e.*, s. 63.

¹⁹ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, C. 1, İstanbul, 1965, s. 40.

²⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul, 1897, C. V, s. 18.

Köroğlu'nun sevgi, sevgili, gönül ve dünya ile ilgili deyişleri daha fazladır. Dili oldukça sade, samimi ve tabii olup söyleyişinde zorlama yoktur.

Ayvaz'ın özellikleri: Bütün kollarda olduğu gibi, incelediğimiz altı kolda da Ayvaz güzelliği, yiğitliği ve hüneri ile ele alınmıştır. Mollarda Ayvaz, Eyvaz, Övez, Ivaz gibi adlarla anılır. Kollarda Üsküdarlı, Urfalı, Gürcistanlı bir kasabın oğlu olarak adı geçer. Kasabın adı İbrahim yahut Bolduruk Kasap'tır. Köroğlu'nun Türkmen Seferi kolunda Ayvaz, bir Türkmen Beyi olarak geçer. Köroğlu onu kendisine evlat olarak kaçıtır ve Çamlıbel'e getirir. Çok yakışıklı olmakla beraber aynı zamanda yiğittir.

Köroğlu kollarında adı sık sık geçen Demircioğlu, Köse Kenan, Güdümen, Dağıstanlı Hasan, İstanbullu Hüseyin, Hoylu gibi yiğitlerde destani özelliklere sahiptir.

Türk destanlarında at ön planda yer alır. Köroğlu denilince akla atı **Kırat**, Kırat denilince de Köroğlu gelir. Kırat da olağanüstülüklerle sahip bir yardımcı kahramandır. Ab-ı hayattan içtiği için ölümsüzdür. Ardından gelen atların hiç biri ona yetişemez. Kavgadan kaçmaz. Ön ayakları bir çınarın tepesine ulaşacak derecede büyüktür. Hz. Hamza'nın Aşkar'ı gibidir. Bir sıçrayışta yüksek kale duvarlarını aşar. Hatta bu arada suru tahrip dahi eder. Diz boyu çamura aldırış etmeden rahatlıkla koşar, üstelik toynağına çamur ulaşmaz. Yayıldığı yerdeki otları koparınca kalan yer ekime hazır bahçe gibi olur. Ayağını vurduğu yerde, bir külek buğday alacak kadar çukur açar. Zekidir, sahibinin değil sözlerinden düşüncesinden bile ne yapmak istediğini anlar. Bazı kollarda bir insan gibi konuşur. Seksen bin kızla, seksen bin gelinle değiştirilemeyecek kıymettedir.

Köroğlu anlatmalarında başta sayı, renk, yer, at, kılıç, ölmezlik suyu, rüya motifleri olmak üzere, kültürümüzde yer alan hemen hemen tüm *motiflere* yer verilir.

Köroğlu destanı, her biri müstakil anlatım özelliği taşıyan pek çok *kollardan* oluşur. Bugünkü tespitlerimize göre Köroğlu'nun 200 kadar (bir rivayete göre 777) kolu vardır. Bunlardan 60 kadarı Türkiye'de bilinmektedir. Türklük âleminde yaşatılan kol sayısı da azımsanmayacak ölçüdedir. Dursun Yıldırım 1983 yılındaki "Köroğlu Destanı'nın Ortaasya Rivayetleri" adlı çalışmasında, Köroğlu'nun Türkmen ve Karakalpaklar arasında 41, Özbekler arasında 14-16, Ortaasya'da 43, Kazaklar arasında 62, Tacikler arasında 52 versiyonunun olduğuna işaret etmiştir. Azerbaycan, Anadolu ve Türkmenistan Köroğlu'nun en fazla anlatıldığı coğrafyalardır. Bu bölgelerde anlatılan metinlerin büyük çoğunluğu derlenmiş; makale ve kitap şeklinde yayımlanmıştır. Köroğlu'nun Türkiye'de 30'dan fazla kolu bilinmektedir. Elbetteki bu sayı nihai bir sayı değildir. Daha tespit edilmemiş bazı kolların var olduğu da ihtimal dâhilindedir. Pertev Naili Boratav "Köroğlu Destanı adlı eserde Köroğlu'nun Paris, Özbek, İstanbul ve Tobol olmak üzere dört rivayetine yer vermiştir. Ancak bu

rivayetlerin her birinde pek çok kol vardır ve rivayetlerde toplu olarak hikâye etme esası güdülmüştür.²¹

Köroğlu kolları arasında zaman, coğrafya ve anlatıcıdan kaynaklanan farklılaşmalar meydana gelmiştir. Aynı metin farklı coğrafyada, farklı hal alabilmiştir. Bu da eşmetinlerin oluşmasına sebep olmuştur. Bir bölgede herhangi bir adla anılan anlatılan kol, kısmen değişikliklere uğrayarak başka bir adla nesilden nesile aktarılabilmiştir. Bu konuya kısmen temas eden Nejat Birdoğan şu tespitlerde bulunmuştur:

“Koca Yulkıcı: İlk Kol. Köroğlu'nun Ortaya Çıkışı, Ali Kişi, Köroğlu'nun Evveliyatı” adlarıyla Anadolu, Azerbaycan, Türkmenistan, Tobol ve Özbekler'de.

Köroğlu ile Deli Hasan: Azerbaycan'da.

Köroğlu'nun İstanbul Seferi: Anadolu'da, Azerbaycan'da ve Türkmenlerde. (Yalnız, Telli Nigâr ve Demircioğlu kolu ile karışmaktadır.)

Demircioğlu'nun Çenlibel'e Gelmesi: Anadolu ve Azerbaycan'da.

Ayvaz'ın Çenlibel'e Gelmesi: Reyhan Arap adını da taşıyor. Özbeklerde, Türkmenlerde ve Anadolu'da.

Köroğlu'nun Derbent Seferi: Hasan Bey-Dağıstan Kolu, adını da taşıyor, Azerbaycan'da ve Anadolu'da.

Köroğlu'nun Akşehir Seferi: "Hasan Beye Kız Kaçırma ve Beyşehir Kolu" adlarını taşıyor. Anadolu ve Azerbaycan'da görülüyor.

Turna Teli: Bu kol, Ayvaz'ın Esir Olması, Cığa Kolu, Kiziroğlu Mustafa Bey, Bağdat-Ferman Kolu adlarını da taşıyor. İlk koldaki gibi yaygın.

Hamza'nın Kırat'ı Çalması: Silistre-Hasan Paşa Kolu adını da taşıyor. Anadolu, Azerbaycan, Türkmen-Tobol, Ermeni ve Gürcü halkları arasında yaygın.

Köroğlu'nun Beyazıt Seferi: "Bezirgânlar ile Savaş Kolu'na çok yakın.

Köroğlu ile Bolu Beğ: Anadolu, Azerbaycan, Türkmenistan, Tobol ve Ermenistan'da görülüyor.

Köroğlu'nun Kocalığı: Anadolu'da, Azerbaycan'da ve Türkmenlerde görülüyor.”²²

Elimizde metni bulunan Köroğlu kollarının başlıcası şunlardır:

1. Ağcakuzu ve Perzad Hanım'ın Çenlibel'e Gelmesi (Azerbaycan)
2. Ağcakuzu (Azerbaycan)
3. Ahmet Bey'in Evlenişi (Türkmen)
4. Alı Kişi (Türkiye)
5. Arap Reyhan (Türkmen)(Karakalpak)
6. Arap'tan İntikam Alış (Türkmen)
7. Âşık Cünunun Kaçması (İran)

²¹ Pertev Naili Boratav, a. g. e. s. 21-34.

²² Nejat Birdoğan, *Köroğlu-Bir Toplumsal Direnişin Destanı*, İstanbul, 1996, s. 65-66.

8. Avaz Han (Avaz'ın Evlat Edinilmesi (Özbek)*
9. Avaz ve Ayzaynab (Özbek)*
10. Avaz ve Zulfizar (Özbek)*
11. Avazhan (Özbek)
12. Avaz'ın Çamlıbel'e Gelişi (Özbek)*
13. Avaz'ın Evlenmesi (Özbek)*
14. Avaz'ın Köroğlu'nu Kurtarması (Özbek)*
15. Avaz'ın Zarnigar'a Gelişi (Özbek)*
16. Avaz'ın Ölümle Hüküm Etilişi (Özbek)*
17. Ayçemen (Türkmen)
18. Ayvaz (Övez) ve Kırat (Türkmen)
19. Ayvazhan (Evezhan) (Karakalpak)
20. Ayvaz'ın (Övez'in) Dara Çekilmesi (Türkmen)
21. Ayvaz'ın (Övez'in) Evlenmesi (Türkmen)(Karakalpak)
22. Ayvaz'ın (Övez'in) Küsmesi (Türkmen)
23. Ayvaz'ın (Övez'in) Oğlu Nuralı (Türkmen)
24. Ayvaz'ın Çenlibel'e Getirilmesi (Türkiye)
25. Ayvaz'ın Esir Olması ((Türkiye)
26. Bala Gerdan (Türkmen-Özbek)
27. Bazay Batır ve Oğlu Koruglı (Kazak)
28. Benövşe Hanım'ın Çenlibel'e Gelmesi (Azerbaycan)
29. Beylerin Zindana Düşmesi (Türkiye)
30. Bezirgan (Türkmen)(Karakalpak)
31. Bezirgân (Özbek)*
32. Bolu Bey ve Koç Köroğlu (Azerbaycan-Gürc.)
33. Bozayhan (Kazak)
34. Butakoz (Özbek)*
35. Cihangir (Özbek)*
36. Cünun ve Gürün Beyi (Türkiye)
37. Çamlıbel'in Muhasarası (Özbek)*
38. Dağıstanlı Hasan Bey (Türkiye)
39. Dalli (Dalli Han) (Özbek)*
40. Deli Kara (Türkiye)*
41. Dellek Deli Hasan (Türkiye)
42. Demircioğlu (Türk.) (Azerbaycan)
43. Demircioğlu ile Reyhan Arap (Türkiye)
44. Demircioğlu'nun Deliler Cergesine Girmesi (Azerbaycan)
45. Demircioğlu'nun Çamlıbel'e Gelmesi (Azerbaycan-Türkiye)
46. Dürat'ın Yitmesi (Türkiye)
47. Emir Göroğlu(Uygur)

* Bu işareti taşıyan kol adları, haberdar olduğumuz ancak metnine ulaşamadığımız kollar anlamına gelmektedir.

48. Er Hasan (Türkmen)
49. Esmer Han'ın Çamlıbel'e Getirilişi (Azerbaycan)
50. Gavazhan (Ayvaz) Kıssası (Kazak)
51. Gavazhan Turalı Ayvaz Han (Kazak)
52. Gencim Bey ve Hıdıralı Zengin (Türkmen)
53. Göroğlu'nun Tuğuluşu (Özbek)*
54. Gülnar Peri (Özbek)*
55. Hamza'nın Kırat'ı Kaçırması (Azerbaycan-Türkiye)
56. Handan Bahadır (Türkmen)
57. Harman-Dalı (Gül Hıraman, HirmanDalli) (Özbek)*
58. Harmandeli (Türkmen)
59. Hasan Han (Özbek)*
60. Hasan Paşa'nın Çamlıbel'e Gelmesi (Azerbaycan-Türk.)
61. Holdur-Han (Özbek)*
62. Huşgeldi (Özbek)
63. İntizar (Özbek)*
64. Kara Kulun Kaçması (Azerbaycan)(Türkiye)
65. Kaytaz Kolu (Türkiye)*
66. Keloğlan'ın Kırat'ı Kaçırması (Türkiye)
67. Kenan Seferi (Türkiye)
68. Kırat'ın Kaçırılması (Özbek)*
69. Kırk Bin (Özbek)*
70. Kıssa-i Göroğlu Sultan (Özbek)*
71. Kiziroğlu (Türkiye)
72. Kiziroğlu Mustafa Bey (Türkiye)
73. Kiziroğlu Mustafa Bey Kırım Seferi (Türkiye)*
74. Kiziroğlu Mustafa Bey'in Çenlibele Gelmesi (Türkiye)
75. Koca Yılkıcı (Türkiye)
76. Kocabey (Türkiye)
77. Köroğlu (Göroğlu) ve Balı Bey (Türkmen)
78. Köroğlu Bey'le Davut Serdar (Türkmen)
79. Köroğlu ile Âşık Cünun (Azerbaycan)
80. Köroğlu ile Bezergen (Kazak)
81. Köroğlu ile Bezirgân (Türkiye)
82. Köroğlu ile Bolu Bey (Azb.) (Türkiye)
83. Köroğlu ile Ceyran Hanım (Azerbaycan)
84. Köroğlu ile Deli Hasan (Azerbaycan-Türkiye)
85. Köroğlu ile Han Nigâr (Türkiye)
86. Köroğlu ile Hasan Bey (Türkiye)
87. Köroğlu ile Humar Hanım (Azerbaycan)
88. Köroğlu ile Kamer Hanım (Azerbaycan)
89. Köroğlu ile Kanlı Arap (Türkiye)
90. Köroğlu ile Kiziroğlu (Türkiye)

91. Köroğlu ile Kumru Hanım (Azerbaycan)
92. Köroğlu ile Leyla Hanım (Azerbaycan)
93. Köroğlu ile Niğdeli Geyik Ahmet (Türkiye)
94. Köroğlu ile Saadet Begim Hanım (Azerbaycan)
95. Köroğlu ile Ziba Hanım (Azerbaycan)
96. Köroğlu ve Balı Bey (Türkmen)
97. Köroğlu'nun Ballica Seferi (Azerbaycan)(Türkiye)
98. Köroğlu'nun Bayburt Seferi (Türkiye)
99. Köroğlu'nun Doğu (Özbek)*
100. Köroğlu'nun Gavaz (Ayvaz)'ı Getirmesi (Kazak)
101. Köroğlu'nun Guba Seferi (Azerbaycan)
102. Köroğlu'nun Isfahan ve Van Seferi (Azerbaycan)
103. Köroğlu'nun Kayseri Seferi (Türkiye)*
104. Köroğlu'nun Oğlu Hüseyin Bey Kolu (Türkiye)
105. Köroğlu'nun Rayhan Arap'la Savaşı (Kazak)
106. Köroğlu'nun Şilat Seferi (İran)
107. Köroğlu'nun Türkmen Seferi (İran)
108. Köroğlu-Ağa Han-Şahsenem Hanım (Azerbaycan)
109. Köroğlu-Bolu Serdar (İran)
110. Köroğlu-Bürcü Bey-Belli Ahmet (Azerbaycan)
111. Köroğlu-Han Nigâr-Hasan Bey (Türkiye)
112. Köroğlu-İsabalı (Azerbaycan)
113. Köroğlu-Mecid Ağa (Azerbaycan)
114. Köroğlu'nun Akşehir Seferi (Türkiye)
115. Köroğlu'nun Avaz'ı Kaçırması (Özbek)*
116. Köroğlu'nun Behbahan Seferi (Azerbaycan)
117. Köroğlu'nun Beyazıt Seferi (Azerbaycan) (Türkiye)
118. Köroğlu'nun Bilhedi Seferi (Azerbaycan)
119. Köroğlu'nun Çardevli Seferi (Azerbaycan)
120. Köroğlu'nun Çin Seferi (Türkiye)
121. Köroğlu'nun Derbent Seferi (Azerbaycan)(Türkiye)
122. Köroğlu'nun Diyarbakır Seferi (Azerbaycan)
123. Köroğlu'nun Döne Hanım'ı Kaçırması (Türkiye)
124. Köroğlu'nun Ermenistan Seferi (Türkiye)
125. Köroğlu'nun Erzurum Seferi (Azerbaycan) (Türkiye)
126. Köroğlu'nun Esir Olması (Türkiye)
127. Köroğlu'nun Evlenişi (Türkmen)
128. Köroğlu'nun Evlenmesi (Aga Yunus, Yunus Peri) (Özbek)*
129. Köroğlu'nun Eyin Seferi (Azerbaycan)
130. Köroğlu'nun Gavaz (Ayvaz)'ı Zindandan Kurtarması (Kazak)
131. Köroğlu'nun Gençliği (Özbek)*
132. Köroğlu'nun Gürcistan Seferi (Türkiye)
133. Köroğlu'nun Halep Seferi (Azerbaycan)

134. Köroğlu'nun Horasan Seferi (Türkiye)
135. Köroğlu'nun İstanbul Seferi (Türkiye)
136. Köroğlu'nun Kars Seferi (Azerbaycan)(Türkiye)
137. Köroğlu'nun Kaybolması (Türkiye)
138. Köroğlu'nun Kırk bir Yiğidi (Kazak)
139. Köroğlu'nun Kocalığı ve Ölümü (Azerbaycan)(Türkiye)(Türkmen)
140. Köroğlu'nun Malatya Seferi (Azerbaycan)
141. Köroğlu'nun Medayin Seferi (Türkiye)*
142. Köroğlu'nun Moskof Seferi (Türkiye)
143. Köroğlu'nun Oğlu Hasan Bey (Türkiye)
144. Köroğlu'nun Oltu Seferi (Türkiye)
145. Köroğlu'nun Reyhan Arab'a Seferi) (Özbek)*
146. Köroğlu'nun Rum Seferi (Azerbaycan)
147. Köroğlu'nun Rusya Seferi veya Oltu Seferi (Türkiye)*
148. Köroğlu'nun Sivastapol Seferi (Türkiye)*
149. Köroğlu'nun Süleymani Seferi (Azerbaycan)
150. Köroğlu'nun ŞağdatHan'le Savaşı (Kazak)
151. Köroğlu'nun Şam Seferi (Türkiye)
152. Köroğlu'nun Şirvan Seferi (Azerbaycan)
153. Köroğlu'nun Tokat Seferi (Azerbaycan)
154. Köroğlu'nun Urfa Seferi (Azb.)
155. Köroğlu'nun Van Seferi (Azerbaycan)
156. Köroğlu'nun Zindana Düşmesi (Türkiye)
157. Köroğlu'nun Zuhuru (Türkiye)
158. Köroğlu-Ravşanbek (Kazak)
159. Köroğlu-Şağdat Han Savaşı (Kazak)
160. Köse Kenan-Dânâ Hanım (Türkiye)
161. Kunduz ve Yulduz (Özbek)*
162. Mahbub Hanım'ın Çamlıbel'e Gelmesi (Azerbaycan)(Türk)
163. Masrikka (Özbek)*
164. Melike Ayyar (Özbek)*
165. Merdivenli (Türkmen)
166. Mezarda Doğan Köroğlu (Kazak)
167. Miskal Peri (Özbek)*
168. MisriGılincınOğurlanması (Azerbaycan)
169. Moruk Kadın (Türkmen)
170. Nigâr Hanım'ın Çamlıbel'e Getirilmesi (Azerbaycan)
171. Nurali (Nurali Han) (Özbek)*
172. Övez Evlenen (Türkmen)
173. Övez Küsen (Türkmen)
174. Övez'i Dara Çeken (Türkmen)
175. Övez'in Oğlu Nuralı (Türkmen)
176. Peri Küsen (Türkmen)

177. Perizad Hanım'ın Çenlibele Gelmesi (Azerbaycan)
178. Ravşan (Özbek)*
179. Reyhan Arap (Köroğlu ve Reyhan Arap) (Özbek)*
180. Sapar Mehrem (Türkmen)
181. Servican (Türkmen)
182. Silistireli Hasan Paşa (Türkiye)
183. TebliBahadır (Türkmen)
184. Telli Hanım'ın Çenlibel'e Getirilmesi (Azerbaycan)
185. Temir-Han Padişah (Özbek)*
186. Turna Teli (Türkiye)
187. Türkmen Kasımhan (Kazak)
188. Zaman Bek (Özbek)*
189. Zernişan Hanımın Çenlibel'e Getirilmesi (Azerbaycan)
190. Zor Bezirgân (Türkiye)
191. Zulhumar (Zaydinay) (Özbek)*

Zikredilen kolların adedi elbette ki bunlarla sınırlı değildir. Uzun yıllar boyunca tespit edebildiğimiz bu kollara, belki de bu kadar veya buna yakın sayıda kolların ilave edilebilmesi de ihtimal dâhilindedir. Yukarıda adlarına yer verdiğimiz kolların ülkelere göre dağılımı şu şekildedir: Türkiye: 45, Azerbaycan: 38, Türkmenistan: 26, Kazakistan: 12, Özbek: 8, Karakalpak: 4, Uygur: 1. Kolların ülkelere göre gruplandırılmaları ise şöyledir:

Köroğlu kollarının pek çoğu, kısmî farklılıklarla Türk boyları arasında müştereklik gösterir. Bu müştereklik Türkiye-Azerbaycan'da anlatılanlar arasında daha fazladır. 22 kol hem Azerbaycan'da hem de Türkiye'de anlatılmaktadır ve kolların başlıcası şunlardır:

Bu kolların nihai bir liste olduğunu söyleyemeyiz. İlerleyen zaman içerisinde daha başka kolların da mevcudiyeti ortaya konulacağına şüphemiz yoktur. Sözgelisi göremediğimiz ancak Enver Uzun'dan öğrendiğimiz Azerbaycan'da anlatılan "*Mercan Hanım'ın Çamlıbel'e Gelmesi Kolu*", "*Kahraman Köroğlu'nun Devler ile Görüşü*", "*Köroğlu'nun Tahran Seferi*" kolları, Emenistan'da anlatılan "*Aygır*", "*Karasu*", "*Köroğlu'nun Vasiyeti ve Ölümü*", "*Köroğlu'nun Andı*", ve Bulgaristan'daki "*Mızıkant*", "*Gül Çelenk*", "*Taçir Başlı*", "*Benli Hanım*" gibi kollardan ve Özbekistan'da anlatılan *ellikoldan* söz etmesi bu görüşümüzün işareti olarak görünmektedir.²³

Köroğlu anlatma geleneği, yüzyıllardan beri geniş bir Türk coğrafyasında anlatılmaktadır. Tespit ettiğimiz kollar Türkiye, Azerbaycan, İran, Türkmenistan, Kazakistan, Karakalpakistan ve Uygur Özerk Cumhuriyetinde anlatılan kollardır. Bunlar, âşıklar ve bahşılar tarafından icra edilmişlerdir ve edilmektedir. Anlatılanların birçoğunun derlenmiş olmasına rağmen eminiz ki

²³ Enver Uzun, a. g. e., s. 105, 108, 135 ve 149.

derlenmemiş olan bir hayli Köroğlu kol daha vardır. Ancak bizlere bu kolları anlatmakla kültürümüze büyük bir hizmette bulunmuş olan bu büyük sanatçıların adını zikretmek bir vefa örneği olacaktır. Köroğlu kollarını anlatan sanatçıların -tespitlerimiz çerçevesinde- ülkelere göre adları şöyledir:

Türkiye’de Köroğlu Anlama geleneği Türkiye’de Sivas’tan başlamak üzere Doğu Anadolu ve Güney Anadolu bölgelerinde kendisini göstermektedir. Zikredeceğimiz iller içinde Adana, Kahramanmaraş, Erzurum ve Kars önce gelir. Köroğlu konusunda ölk ilmî çalışmalardan birisini ortaya koyan Pertev Naili Boratav, Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği adlı kitabında Doğu Anadolu’da Köroğlu anlatan sanatçılardan şunların adına yer vermiştir: Sabit Müdamî (Posof), Cevlanî (Dursun Kılıç-Sarikamış), Battal (Erzurum), Mikdat (Erzurum), Kahraman (Bayburt).²⁴

Ümit Kaftancıoğlu’nun bildirdiğine göre (s. XII) Köroğlu hikâyelerini dinleyip öğrenip geleceğe taşıyan kişi XIX. yüzyılda Posof’un Hevat köyünden olan Âşık Üzeyir’dir. Kendisi de bizzat Âşık Müdamî, Bayram Köroğlu, Dursun Cevlanî, Sosgertli Mehmet Hicranî, Murat Çobanoğlu’ndan derlemeler yapmıştır.²⁵ Bunların yanında Köroğlu anlatıcıları olarak Düziçi’nde Karayiğit Osman, Kahramanmaraş’ta Fırıldak Ökkeş Bilal, Nuh Osman ve Hacı Demirci’yi, Erzurum’da Behcet Mahir’i, Sivas’ta Âşık Gafilî ve Recep Altay’ı zikredebiliriz.

Azerbaycan’da Köroğlu destanı anlatma kültürü çok yaygındır. Bugün bir kısmı Gürcistan, bir kısmı da Ermenistan topraklarında kalan Türk köylerinde pek çok âşık ustadan çırağa bu kültürü devam ettirmişlerdir. Bu çerçevede XIX. Yüzyılda Ermenistan’da Göyce’nin İnekdağ köyünde yaşayan ÂşıkKahraman, yine aynı yüzyılda yaşayan Ağkilseli Âşık Musa, 1930’lu yılların başında vefat eden Âşık Kâzım, ÂşıkKenber (1912-2002), 1918’de Ermeniler tarafından öldürülen Daşkendlî Âşık Necef, ÂşıkEsed Karakoyunlu, Söyünkuluğalı Âşık İslam zikredilebilir.

Azerbaycan’da ve Gürcistan’ın Borçalı bölgesinde Köroğlu anlatma geleneğini yaşatmış güçlü âşıklarından adlarını zikredebileceklerimiz şunlardır: *Aslan Kosalı*(Öl. 1929), *Hındı Memmed* (1896-1968), *Alhan Karayazılı*(1908-1998), *Hüseyn Saraclı* (1914-1987), *İsfendiyar Rüstemov Gedebeyle* (Öl. 1937), *İslam Çaldaşlı* (Öl. 1921), *Çopur Elesger*(1935-2014), *Şamil Piriyeve* (1905-1985), *Murad Niyazlı* (1930-2008), *Hanmusa Musayev*(Öl.1926), *İmran Hesenov* (Öl. 1990’lı yıllar), *Veli Elimerdeanlı* (XX. Yüzyıl), *Âşık Kehreman* (XX. Yüzyıl), *Âşık Kerib Hesen*, *Gümürülü*

²⁴ Pertev Naili Boratav, Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1946, s. 17-18.

²⁵ Ümit Kaftancıoğlu, *Köroğlu Kolları-Halk Destanları*, Büyük Yayın Dağıtım, İstanbul, 1974, s. 4.

Âşık Hakverdi, Âşık Elesger, Çorlu Mehemed, Âşık Alışan, Âşık Meherrem (Bu âşıklar Sovyet döneminde Kars'a kaçmışlardır.)*

*Kazakistan'*da destan anlatıcıları akın, jırav veya jırşı sözleriyle karşılaşılır. Gerek destanlar gerekse anlatıcılar tarafından pek çalışma yapılmamıştır. Elle tutulur bir çalışma Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü tarafından 1975 yılında yayımlanan "Kaza Kol Jazbalarının GilmıySıypattaması (=Kazak El Yazmalarının İlmî İncelemeleri) adlı kitaptır. Bu kitapta Köroğlu'nun 29 anlatması bulunmaktadır.²⁶ Hasan Mirbabaoğlu, EsenjoloErgali, JusipKöpeev, Nabi Balebekoğlu, İshak Salıkbekoğlu, Koşanov, KulmuhammedBaygulioğlu, Tursınbaev Bedel, ErtayKulsarıev, JumağazinEmireş, Tetibayoğlu gibi araştırmacılar, sanatkârlar ve bilim adamları bu Köroğlu kollarını *Molla Mukan, JambılJabaev, Rahmet Mezhojajev, JürgenbaevEbdilla, AsaynHangiydiyn, AzimhanMuhammadRahimuf, Musaev, Süyınbek, KalicanÖteşov* gibijıravlardan derlemişlerdir.

*Özbekistan'*da Köroğlu anlatma geleneği çok yaygındır. Köroğlu anlatan bahşılardan ilk akla gelen isimler; Bala Bahşı, ErgaşCumanbülbüloğlu, Fazıl Yoldaşoğlu, MahsunSıdkî, Polkan Şair, Rahmetulla Yusufoğlu'dur. Sözkonusubahşılardan derlenen kolların başlıcası şunlardır: MahsunSıdkî: *Kıssa-i Göroğlu Sultan, ErgaşCumanbülbüloğlu: Ravşan, Polkan Şair: Göroğlu, Göroğlu'nunTugılışı, Bala Bahşı: Avazhan, Fazıl Yoldaşoğlu: AvazningÖlimle Hüküm Etilişi, Rahmetulla Yusufoğlu: Görolı'nınTugılışı.*

Köroğlu anlatma geleneğinin hâlâ yaşatıldığı Türk ülkelerinden birisi de *Türkmenistan'*dır. Türkmenistan'da bu işi bağşılar / bahşılar icra ederler. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren bu geleneği sürdüren bahşılardan öne çıkan isimler şunlardır: *Ata Bağşı, PalvanBağşı, MagtımğulıGarlıyev, NunBağşı, GurbandurdıBağşı, PaltaBağşı, GılıçÖdayev, Ballı Matgeldiyev, İlamanAnnayev, GurbanÖvezov, Öre Kakacanov, Lebap'tanÖvlüyağulıBağşı, YazgulıBerdi, MustakAymedov, HudayberdiÇiştelpkov, Babacan Saparov, Nedir Bağşı, Berdi Esen Oğlu.*²⁷

*İran'*da Eli Kamali, Kezvinli *Âşık Eliekber Kurbanı* Hemedanlı *Âşık Abbas'*dan ve *Efşar'*dan derlemeler yapmış. Bu derlemeler, onun ölümünden sonra Ali Şamil tarafından 2005'te Bakü'de "Köroğlu" adıyla basılmıştır. 18 destan anlatabilen Eliekber, bu destanları Save'nin Sengek-Mereğey köyünden olan *Âşık Ebülkasım'*dan öğrenmiştir.

* Azerbaycan'da Köroğlu anlatan âşıklar hakkında bana bu bilgileri veren Ali Şamil'e teşekkür ederim.

²⁶ Metin Arıkan, *Kazak Destanları 1- Köroğlu'nun Kazak Anlatmaları*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2007, s. 17.

²⁷ Halil İbrahim Şahin, "Türkmenistan Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler", Prof. Dr. Mine Mengi Adma *Türkoloji Sempozyumu* (20-22 Ekim 2011) *Bildirileri*, Adana, 2012, s. 565.

Köroğlu, *Makedonya* ve *Kosova* yaşayan Türklerin anlattıkları masal ve efsanede yer alan bir kahraman olarak görülür. Köroğlu odaklı pek çok masal bugüne kadar anlatılagelmiştir.²⁸

Köroğlu kollarında *kadm motifi* dikkat çekecek kadar ön plandadır. Kadınların en önemli özellikleri, masal ve halk hikâyelerinde olduğu gibi son derece güzel olmaları ve kendilerinden daha güzelinin mevcut olmamasıdır. Öyleki Köroğlu pek çok seferini methini duyduğu bu kızları alıp Çamlıbel'e getirmek arzusuyla yerine getirmiştir. Köroğlu'nun alıp getirmeyi arzuladığı kızlar bey, han, padişah, paşa kızı veya kardeşidir. Destan Köroğlu'nun bu kişileri mağlup etmesi ve Köroğlu'nun muradına kavuşması ile nihayetlenir. Kadınların içlerinde güzelliklerinin yanında Ağayunus ve Nigâr Hanım gibi basiret sahibi, olgun, ciddi ve dirayetli olanlar da vardır. İçlerinde bazıları bir erkek gibi meydanlara çıkar yiğitlikler gösterir. Kadınlar erkeklerine sadakatle bağlı bir eş olarak görülürler.

Köroğlu, Çamlıbel'e getirdiği kızlarla evlenir. Köroğlu tek eşli olmayı istemez. İkinci eşe gerek niçin ihtiyaç duyduğunu; "Benim gibi bir yiğide iki kadın çok mudur? Biri bana bakar, biri atıma; biri kahvem olur, biri tütünüm; biri rakı verir, biri meze!" şeklinde cevap vermiştir.²⁹

Kimi zaman da Köroğlu, bir sefer sonrası getirdiği kızı ya Ayvaz'a ya da yiğitlerinden birisine verir, üç gün üç gece, yedi gün yedi gece veya on gün on gece düğün yaptırır.

Köroğlu'nun eşleri farklı coğrafyalardaki farklı anlatımlara bağlı olarak çeşitlilik gösterir. Zikredilen isimler içerisinde müşterek isimler olduğu gibi farklı isimler de karşımıza çıkabilmektedir. Köroğlu'nun eşi olarak Azerbaycan'da 7, Türkiye'de 4, Özbekistan'da 3 olmak üzere farklı 14 isim karşımıza çıkmaktadır. Bunları şöyle zikredebiliriz:

Azerbaycan'da anlatılan kollarda: *Esmer Hanım, Şahsenem Hanım, Ceyran Hanım, Humar Hanım, Kumru Hanım, Leyla Hanım, Saadet Begim Hanım.*

Türkiye'de anlatılan kollarda: *Döne Hanım* (Döne, Hoylu ve Abbas'ın kız kardeşidir.) *Perizat, Hurizat*(Köroğlu'nun Oğlu Hüseyin Bey)

Hem Türkiye'de hem de Azerbaycan'da anlatılan kolların bazılarında *Nigâr Hanım* müşterek isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Nigâr Hanım, Hasan ve Hüseyin'in anneleridir.

²⁸Recepoğlu, Altay Suroy, "Makedonya'da Derlenmiş Köroğlu Masalında Yer Adları ve Kişiler", *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, Bolu 1998, s. 212. / Ago, A, "Makedonya Cumhuriyetinde Yaşayan Türk Halk Edebiyatında Köroğlu Masalı", *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, Bolu, 1998, s. 260.

²⁹Boratav, a. g. e., s. 102.

Özbekistan'da anlatılan kollarda Köroğlu'nun eşleri olarak *Ağayunus Peri*, *Miskal Peri*, *Gülнар Peri* karşımıza çıkar.

Köroğlu destanının şüphesiz ikinci önemli kahramanı *Ayvaz*'dır. Tükie'de Ayvaz olarak telaffuz edilen bu sözü Azerbaycan Türkleri Eyvaz, Türkmenler Övez'in veya Evez olarak söylerler. Karakalpaklar da Evez derler. Muhtelif anlatmalara göre Ayvaz, Köroğlu gibi birçok kızla evlenmiş olarak gösterilir. Ülkelere göre Ayvaz'ın evlendiği eşleri şunlardır:

Azerbaycan: Kamer Hanım, Ziba Hanım, Şeref Hanım (Halep Seferi kolu), Huri Hanım (Kars Seferi), Gülsabah Hanım (Süleymanî Seferi kolu).

Türkiye: Mine Sultan (Kenan Seferi kolu).

Türkmen: Karagözayım (Ayvaz / Övez ve Kırat kolu), Bataközayım (Ayvazhan / Evezhan kolu).

İran: Dona Hanım (Köroğlu-Bolu Serdar)

Karakalpak: Gülrıkcan, Bataközayım.

Kazak: Ahmet Serdar'ın kızı, Barşagül (Köroğlu-Ravşanbak kolu), Melike Ayyar.

Enver Uzun da Ayvaz'ın eşleri ile ilgili olarak bize şu bilgileri vermektedir:

Gülruh: Gürcisan Şahı'nın kızı,

Buta Kız. Ağdiş Bey'in kızı,

Külihıraman: Peri kızı,

Zülfigar: Mızrap Şah'ın kızı,

İntizar: İsfahan Şahı'nın kızı,

Gündüz- Yıldız: Peri kızları,

Gül kız: Peri kızı

Memekke-Eyyar: Peri kızı,

Meşruge: Şehrizar ülkesinin kızı.³⁰

Destanlarda *Köroğlu'nun çocukları ve onların evlilikleri* de söz konusu edilmiştir. Pek çok kolda Köroğlu'nun çocuğunun olmadığı zikredilmekle beraber Azerbaycan'da anlatılan "Ağcakuzu" Ağca Kuzu ve Perzad Hanım'ın Çenlibel'e Gelmesi" kolları ile Türkiye'de anlatılan "Köroğlu'nun Oğlu Hasan Bey" ve "Köroğlu'nun Oğlu Hüseyin Bey" kollarında Ağcakuzu, Hasan Bey ve Hüseyin Bey adlarında üç oğlunun olduğu hikâye edilir. Hasan, Özbekistan'da anlatılan kollarda İsfahan'da Haldar isimindeki kişinin oğlu, Urfa'da anlatılan Köroğlu ile Hasan Bey kolunda da Hint Padişahı'nın oğlu olarak görülür.

Bunların söz konusu edildiği kollarda Ağcakuzu, Perzad Hanım'la evlendirilir. Hasan Bey, Telli Hanım'la evlenmekle beraber, Türkmenistan'da anlatılan Belegerdan kolunda Dalliay isimli kızla evlenir. Telli sözü

³⁰ Enver Uzun, a. g. e., s. 122.

Türkmenistan'da karşımıza bu isimle çıkar. Hüseyin Bey kolunda da Suna Sultan ile evlenir. Köroğlu'nun oğlu Hüseyin Bey ise Güllübal ile evlenir.

Köroğlu seferlerinden dönerken kendisine hizmet eden beylerini gözetip kollar. Onların her türlü işlerinin yanında yiğitlerinin / keleşlerinin / **delilerinin evlenmelerine** de vesile olur. Bunları ülkelerde anlatmalara göre şöyle sıralayabiliriz:

Azerbaycan:ZencirHemit-Benevşe, Halaybozan-Dürre Banu, Âşık Cünun-Sona Hatun (Bolu Bey-Koç Köroğlu kolu), Demircioğlu-Telli Hanım, Gürcüoğlu-Rukiye Hanım (Kara Kulun Kaçması), Belli Ehmet-Peri Hanım, Giziroğlu Mustafa-HesenCelali'ninKızkardeşi (Köroğlu'nun Behbahan Seferi), Sarhoş-Mehveş Hanım (Diyarbakır Seferi), Mehbub-Sürahi Hanım (Eyin Seferi), Köroğlu-Mehbub Hanım (Rum Seferi), Belli Ehmed-Şirin Hanım (Rum Seferi), Belli Ahmet-Mehbub Hanım (Mahbub Hanım'ın Çamlıbel'e Gelmesi), Deli Mehter-Karabaş Hanım (Mahbub Hanım'ın Çamlıbel'e Gelmesi), Tüpdagıtan-Şirin Hanım (Mahbub Hanım'ın Çamlıbel'e Gelmesi), Halaypozan-Mahnur Hanım (Mısri Kılıcın Oğurlanması).

Türkiye:Kiziroğlu Mustafa Bey-Şah Suna, Kocabey-Hezeran Bülbül, Hüseyin Bey-Güllübal ve Zeycan, Köse Kenan-Dânâ Hanım, Kocabıyık Mustafa-Benli Döne (Horasan Seferi), Esebeyli-Döne Hanım (Döne Hanım'ın kaçırılması),

Türkmen:Ahmet Bey-Güldestan, Gencim-Bibican, Hekim ile Senemcan, Sapar Köse-Gülşirin, Handan Bahadır-Servigül, Köse-Gülnişan, Kamber-Şemsinur(Bayburt Seferi), Sakı can-Akkız Peri (Belegerdan), Handan Bahadır-Huraman Peri (Merdivenli), Hekim-Senemcan, Sapar Mehrem-Gülşirin, Mirim-Servoican, Taymaz Bey-Aysultan (Bezirgan), Kırk yiğit-Kırk peri kızı (Belegerdan).

Kazak:Gejdenbey-Barşagül (Köroğlu Ravşanbak kolu).

Azerbaycan-Türkiye(müşterek): İsabalı-Döne Sultan (Bolu Bey Koç Köroğlu kolu), İsabalı-Dünya Hanım (Hasan Paşa'nın Çamlıbel'e Gelmesi), Deli Hasan-Bulgar Hanım.

Köroğlu kolları içinde hemen hemen yarından fazlası *seferleri* konu edinmiştir.

Köroğlu kollarında hadiseler genellikle üç merhale halinde seyreder.

1. Methini duyduğu bir kızı gidip getirmek, yahut bir yiğidi kurtarmak için düşman memleketine gidilir. Giden grubun başında çoğunlukla Köroğlu olur. Kimi zaman yakın adamlarından birisi bu işi üstlenir. Düşman alt edilir ve seferden başarı ile dönülür.

2. Seferde iken Köroğlu'nun kendisi veya yiğidi yakalanır. Köroğlu, bu seferlerin çoğunda kimliğini gizler, paşa ile yakın alâka kurar, kimsenin içemeyeceği kadar içki içer.

3. Bey, paşa veya padişah tutsak olan kişi tam asılmak üzereyken kurtarmaya muvaffak olunur. Muratlarına ermiş olarak Çamlıbel'e dönülür.

Köroğlu yaptı 32 seferin başlıcası şunlardır: *Akşehir, Ballıca, Bayburt, Behbahan, Beyazıt, Bilhedi, Çardevli, Çin, Derbent, Diyarbakır, Ermenistan, Erzurum,*

Eyin, Gürcistan, Halep, Horasan, İsfahan, İsfahan, İstanbul, Kars, Malatya, Moskof, Oltu, Rum, Süleymani, Şam, Şilat, Şirvan, Tokat, Türkmen, Urfa, Van.

Söz konusu 32 sefer dışında -her ne kadar kol adında sefer sözü olmasa da- aşağıda adlarını kaydettiğimiz 14 kolda da Köroğlu'nun muhtelif bölgelere sefer düzenlediği görülür.

Bağdat Seferi: Teli Turna kolu,

Balıca Seferi: Dürat'ın Yitmesi Kolu,

Bolu Seferi: Beylerin zindana Düşmesi kolu,

Dağıstan Seferi: Ağa Han-Şahsenem Hanım kolu, Ceyran Hanım kolu, Han Nigâr kolu ve Köroğlu'nun oğlu Hasan Bey kolu:

Erem Seferi: Er Hasan Kolu,

Erzingan / Erzincan Seferi: Bürcü Bey-Belli Ahmet kolu,

Gaysar Seferi: Ahmet Bey'in Evlenişi,

Hacıazım Seferi: Ayçemen Kolu,

Hemis Seferi: İsabalı kolu,

Künkarşa Seferi: Ayvazhan / Evezhan Kolu,

Mısır Seferi, Humar Hanım kolu,

Nisbi Cihan Seferi: Göroğlu ve Balı Bey,

Nişafur Seferi: Moruk Kadın kolu,

Şam ve Yemen Seferi: Köroğlu'nun Kaybolması kolu,

Tiflis Seferi: Köroğlu'nun Oğlu Hüseyin bey kolu.

Pertev Naili Boratav, Köroğlu Destanı adlı kitabında Köroğlu'nun beş seferinden daha söz eder. Bunlar; *Gürcistan Seferi, Beyşehir Seferi, Acemistan Seferi, Nallıhan seferi, Dağıstanlı Hasan-Çin Seferi*³¹ Bütün bunlar dikkate alındığında Köroğlu'nun 50 sefer düzenlediği ortaya çıkar.

Köroğlu kollarında, yapılan savaşlarda *alet olarak* kılıç, yay-ok, hançer, çıda, topuz / şeşper, kalkan, ve gürz kullanıldığı görülür. Köroğlu'nun ilerleyen yaşında tüfek icat olur. Tüfeğin icat edilmesinden sonra da zaten Köroğlu fazla yaşamaz. Ölmeden önce artık mertliğin bozulduğuna da şahit olmuştur.

Köroğlu'nun ölümü ile ilgili olarak "Köroğlu'nun Kocalığı ve Ölümü" kolunda da temas edildiği gibi, kollar arasında müştereklik görülmez. Boratav'ın metnini yayımladığı Paris'teki Azeri rivayetinde yaşlanan Köroğlu yerine Ayvaz'ı bırakıp Hacca gitmek için yola çıkar. Yolda Şah Abbas'ın gözen düşmüş iki kölesi Kırat'ı öldürür. Kırat olmadan yaşayamayacağını iyi bilen Köroğlu o iki köleye direnmez, boynunu uzatır. Bazı anlatmalarda da yeni icad olan tüfeğin adam öldüremeyeceği kanaatindedir ve tüfeği elinde tutan çobana kendisine ateş etmesini ister. Çoban tüfeği ateşleyince Köroğlu ölür. Azerbaycan'da bilinen bir kolda, Köroğlu'nun ömrünün sonlarına doğru babasının intikamını almak için İsfahan'a Şah Abbas'ın yanına gitmek istemesi, ancak yolda hastalanıp

³¹ Pertev Naili Boratav, a. g. e., s. 48.

Murçehurd köyünde vefat etmesi hikâye edilmiştir. Maraş anlatmasında Köroğlu sırlara karışır.

Türkmen eşmetninde de Köroğlu Yıldız Dağı'nda vefat eder.

Köroğlu, mert, cömert, yoksulların yanında olması, yiğit, gözü pek, güçlü bir şair, zalimlerin karşısında olan dirayetli ve sözüne sadık olmasından dolayıdır ki Türk milletinin beyninde gönlünde yer tutmuş; yüzyıllar boyu bütün tazeliğiyle yaşamasını bilmiştir.

Büyük bir coğrafyada yaşatılan Köroğlu kolları üzerinde çalışmaların XIX. yüzyıldan itibaren yapılmaya başlamıştır.

SONUÇ

Köroğlu kollarında kahramanlar, diğer destanlarda olduğu gibi fiziki ve ruhi bakımdan idealize edilmiş özellikleriyle dikkat çekicidir. Bu özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Köroğlu Destanında karşımıza çıkan kahramanlar, müşkül anlarında ölme pahasına, birbirlerine yardım ederler ve yardımları karşılıksızdır.

2. Görkemli yapıları ve hünerli davranışlarıyla, bir bakıma içinde buldukları zümrenin temsilcisi durumundadırlar.

3. Hassas ve sanatkâr ruhludurlar. Yeri geldiğinde duygularını şiirle ifade ederler.

4. Saflikları yüzünden ölümle burun buruna gelirler, fakat mağlup olmak, kabul edemedikleri yegâne husustur.

5. Emre itaat ederler ve ahde vefaya sadıktırlar.

Köroğlu destanı, bu kadar yüce fikirleri yeni nesillere kazandırması bakımından haklı olarak anıt eser olma hakkını elde etmiştir.

Yüzyıllardır Türk milletinin beyninde varlığını sürdürmüş olan bu ve buna benzer eserlerin mevcudiyeti, bizlerin geleceğe daha güvenle bakmasını sağlamaktadır.

Ago, Arif, "Makedonya Cumhuriyetinde Yaşayan Türk Halk Edebiyatında Köroğlu Masalı", *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslar arası Sempozyumu*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, Bolu, 1998, s. 260.

Arıkan, Metin, *Kazak Destanları 1- Köroğlu'nun Kazak Anlatmaları*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2007, s. 17.

Arsunar, Ferruh, *Köroğlu*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1963,

Banarlı, Nihad Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar, Devlet Kitapları, İstanbul, 1983, s. 631.

Başgöz, İlhan, *Köroğlu*, Emek Yay., Ankara 1957.

Birdoğan, Nejat, *Köroğlu-Bir Toplumsal Direnişin Destanı*, İstanbul, 1996, s. 65-66.

Boratav, Pertev Naili, Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1946, s. 17-18.

Burdurlu, İbrahim Zeki, *Köroğlu Destanı*, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1965.

Ekici, Metin, "Anadolu Sahası Köroğlu Kollarının İsim ve Tasnif Meselesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1997, s. 237.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul, 1897, C. V, s. 18.

Fuat, Memet, *Köroğlu*, YKY, İstanbul, 2004, s. 19.

Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, C. 1, İstanbul, 1965, s. 40.

Kaftancıoğlu, Ümit *Köroğlu Kolları Halk Destanları*, Büyük Yayın Dağıtım, 2. Baskı, İstanbul, 1974, s. 5.

Kaftancıoğlu, Ümit, *Köroğlu Kolları-Halk Destanları*, Büyük Yayın Dağıtım, İstanbul, 1974, s. 4.

[Korgunal], Muharrem Zeki *Köroğlu*, V. Ziya-Emniyet Kitapevleri İstanbul, 1931, 1933, 1936.

Memmedbağiroğlu, Eli, *Koroğlu (Bakı El Yazmaları)*, Nurlan Neşriyat, Bakı, 2010, s. 4.

Memut Fuat, *Köroğlu*, YKY, İstanbul, 2004, s. 19.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara, 1991, C. 9, s. 423.

Öztelli, Cahit, *Köroğlu-Dadaloğlu-Kuloğlu*, Özgür Yayın Dağıtım, 2. Baskı, İstanbul, 1984, s. 11.

[Özzorluoğlu], Süleyman Tefik *Köroğlu*, İkbâl Kitapevi, İstanbul, 1920.

Recepöğlu, Altay Suroy, "Makedonya'da Derlenmiş Köroğlu Masalında Yer Adları ve Kişiler", *Bolu'da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, Bolu 1998, s. 212.

Rıza Mollov, *Köroğlu*, Sofya, 1957.

Selami Fedakâr, "Özbekistan'da Destan Çalışmalarının Tarihçesi", *Millî Folklor*, Yaz-2004, Sayı: 62, ss. 67-79.

Şahin, Halil İbrahim, "Türkmenistan Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler", *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, Adana, 2012, s. 565.

[Tepedelenliolu], Nizamettin Nazif, *Koroğlu*. Kanaat Kitaphanesi, 2 C., İstanbul, 1928.

Uzun, Enver, *Koroğlu*, Trabzon, 1997, Eser Ofset, s. 86-87.

Yurdatap, Selami Münir, *Tam Koroğlu Hikâyesi*, İstanbul, 1968.